

A MAGYAR HADSEREG AZ 1849. ÁPRILIS 26-I KOMÁROMI CSATÁBAN

Miután a tavaszi hadjárat második szakaszában a Görgei Artúr vezérőrnagy vezette magyar főserég 1849. április 22-én észak felől felmentette Komárom erődjét, az április 24-én tartott haditanács úgy döntött, hogy a hadsereg támadását a jobb parton folytatja, s szétzúzza az ottani ellenséges ostromzárát is.¹

A Klapka György vezérőrnagy, az I. hadtest parancsnoka által kidolgozott haditerv értelmében a támadást április 26-án hajnalban az I. és III. hadtest csapatai hajtották végre, de Guyon Richárd vezérőrnagy vezetésével támogatnia kellett őket a komáromi várőrség egy részének is. Ezek feladata – Klapka emlékirata szerint – az volt, hogy a Dunasziget nyugati csúcánál kompokon keljenek át a Dunán, s Monostor térségében támogassák a támadó hadoszlopokat.² A Guyon vezette hadosztályt az 57., 64., 70. és 71. honvédzászlóalj alkották.³ Thaly Zsigmond emlékirata szerint az akcióban a várőrség három zászlóalja (a 70. honvédzászlóalj és két másik) vett részt, s a különítmény parancsnoka Kun Géza őrnagy volt. Feladata az lett volna, hogy Nemesőrsnél keljen át a Dunán, s a folyóparton lévő magaslatokat megmászva, üzze el az osztrákokat pozíciójukból – nyilván Monostor térségéből; s szerinte ezt a feladatot végre is hajtották.⁴ Görgei emlékirata szerint a feladatot csupán a várőrség két zászlóalja kapta, azzal, hogy a főoszlop támadásával egy időben erős csatártűzet zúdítson a Monostoron lévő cs. kir. ütegekre, s vonja ide a cs. kir. csapatok figyelmét, ám a két zászlóalj alaposan elkésett, s már csak a délelőtti órákban ért az akkor már magyar kézen lévő – a cs. kir. ütegek által elhagyott – Monostorra.⁵ A csatáról szóló hivatalos hadijelentés általában szól arról, hogy „a komáromi őrseregnek egy része, négy zászlóalj Guyon tábornok úr vezérlete alatt” részt vett a csatában, de a csatarendben elfoglalt helyét nem adja meg.⁶

Noha a komáromi csata volt a tavaszi hadjárat utolsó összecsapása, a hadtörténeti irodalom nem szentelt túl nagy figyelmet ennek az eseménynek.⁷ Magyar részről ugyan

¹ *Klapka* 1851. I. köt. 368–369. o.; *Klapka* 1986. 129–130. o. A haditanácsra lásd még: *Hermann* 1999. 270–272. o.

² *Klapka* 1986. 130., 225. o.

³ A különítmény összetételére lásd Lumniczer Sándor törzsorvos dátum nélküli jelentését a csata sebesülteiről; ebben az 57., a 70. és a 71. honvédzászlóalj szerepel. HL 1848–49. 24/257. A 64. honvédzászlóaljról lásd: *Rényi* 1884. 189. o. „Április 26-án már Igmánd előtt állottunk, hol az ellenség jobb szárnyát egy heves csatában Ácsnál futásra kényszerítettük.” *Klapka* 1851. 369. o., s ennek nyomán *Klapka* 1986. 225. o. csupán általánosságban említi a várőrség erős csapatát. *Görgey Artúr* 1988. II. 38., 40., 43–44. o. csupán két várbeli zászlóaljról szól. Ugyanakkor az ápr. 27-i hivatalos hadijelentésben egyértelműen négy, „Guyon tábornok úr vezérlete alatt” harcoló zászlóaljról van szó. Közli: *Hermann* 2001. 325–327. o.

⁴ *Thaly* 1852. 118. o. A komáromi várőrség tüzéparancsnoka, Krivácsy József semmilyen konkrét adattal nem szolgál a csatáról, csak Görgeit szidalmazza. *Krivácsy* 1881. 12–14. o.

⁵ *Görgey Artúr* 1988. II. 38., 40., 43–44. o.

⁶ *Hermann* 2001. 325–326. o.

⁷ Az összefoglaló munkák vonatkozó fejezetein kívül egyetlen önálló tanulmány foglalkozik a csata történetével. *R. H.*: Komárom felmentése 1849. április 26-án. Történelmi adalék. *Budapesti Szemle*, 79. (1894.) 436–447. o. Ez azonban láthatólag Görgey István alább idézendő munkáján alapul, sőt, az sem zárható ki, hogy maga Görgey István volt a szerző.

öt hadijelentés is fennmaradt a történekről, de ezek a Damjanich vezette centrum, illetve a Klapka vezette balszárny harcáról tudósítanak. (A jobbszárny harcáról valószínűleg azért nem született hadijelentés, mert ezt maga a fővezér, Görgei Artúr vezényelte.) Miután a csata igazán látványos mozzanatai (az ostromsáncok elfoglalása, illetve a cs. kir. főserég beavatkozása következtében beállt válságos helyzet) ezeken a szakaszokon következtek be, jóval kevesebb figyelem jutott a Görgei vezette magyar jobbszárnyak.⁸

A résztvevők közül Klapka, illetve Görgei is megírta emlékezését a csatáról, a két beszámoló azonban csak néhány ponton fed egymást, s inkább az ellentmondások számát növeli. A hadtörténeti összefoglalók többsége inkább Klapka szakszerűbbnek tűnő, áttekintő beszámolójára alapozott, holott ez néhány ponton nyilvánvaló valótlanságokat, illetve képtelenségeket állít.⁹

A csata azzal kezdődött, hogy a III. hadtest Knezić Károly ezredes vezette hadosztálya, illetve az I. hadtest Zákó István vezette dandárja az elmúlt napokban vert talphídon átkelt a Csillagsáncba, majd a Knezić-hadosztály Kiss Pál ezredes vezette dandárja megtámadta és elfoglalta a Nagyigmánd felé található 7. és 8. számú sáncokat. Ezt követően Knezić a Zákó-dandár 34. zászlóalját, illetve a saját hadosztályába tartozó Kökényessi-dandárból az 52. gyalogezred 3. zászlóaljának egy részét előreküldte a Kiss-dandár megerősítésére.¹⁰ A továbbiakban a III. hadtest Knezić- és a harcvonalba beérkező Wysocki-hadosztálya alkotta a magyar harcrend centrumát. Megjegyzendő, hogy Damjanich a Nagysándor József vezérőrnagy vezette lovasdandárt – amelyhez a 8. huszárezred négy, az I. hadtestben szolgáló századát is beosztották – Ószőny felé küldte, s ez tartotta az összeköttetést a magyar balszárnyal.¹¹ Sem Knezić, sem Damjanich hadijelentése nem írja, de mind Klapka, mind Görgei emlékirata említi, hogy a 7. és 8. sáncok elfoglalása után Knezić csapatai nyugatnak fordultak, s megszállták a Monostor (németül Sandberg) felé eső többi, valószínűleg a 4–5–6. sáncot is.¹²

Miután Knezić a Monostor felől élénk csatározást hallott, a szintén a Zákó-dandárba tartozó 19. honvédzászlóaljat a Csillagsáncból nyugatra lévő (az ostrom alatt elpusztult) Újszőny megszállására küldte.¹³ A Nyeregjártó János őrnagy vezette alakulat – egyik

⁸ A komáromi csatáról szóló részjelentések közül a következők ismertek: Klapka György, hely és dátum nélkül, HL 1848–49. 24/255., közli: Von der Revolution, 359–360. o., magyar fordításban: *Bóhm – Palotai* 1955. 199–200. o.; Knezić Károly, Komárom, 1849. április 27., uo. 24/351., közli: Von der Revolution, 361–362. o.; Damjanich János, Komárom, 1849. április 28., uo. 24/413.; Nagysándor József vezérőrnagy, lovassági főparancsnok, Komárom, 1849. április 29., uo. 24/470. Dipold Antal alezredes, az I. hadtest dandárparancsnoka, Tata, 1849. április 30., uo. 24/608.

⁹ *Klapka* 1851. I. köt. 367–375. o.; *Klapka* 1986. 224–229. o.

¹⁰ Knezić Károly, Komárom, 1849. április 27., közli: Von der Revolution, 361–362. o. Az itteni küzdelemben a csapatok a 17. gyalogezred 4. zászlóaljából 3 tisztet és 323 legénységi állományút ejtettek foglyul; az esetek között volt a zászlóalj parancsnoka, Mundsinger őrnagy is. *Ferdinand Strobl von Ravelsberg: Geschichte des K. und K. Infanterie-Regiments Ritter von Milde Nr. 17. 1674–1910. Bd. I. Laibach, 1911. 184–185. o.; Sz[abó] Gy[örgy]* 1875. 175. o. Lásd továbbá: *Bobik* 1870. 91–104. o. (Bobik tévedésből a 4. Deutschmeister ezred gránátosait említi a sáncok őreiként, de ezeket Ószőnynél a Dipold-dandár 26. honvédzászlóalja és a 8. huszárezred két százada fogta el. Dipold Antal alezredes, az I. hadtest dandárparancsnoka, Tata, 1849. április 30. HL 1848–49. 24/608.) A tévedést átvette *Hegyesi Márton: Az 1848–49-iki harmadik honvédzászlóalj története. Budapest, 1898. 168. o.*

¹¹ Damjanich János, Komárom, 1849. április 28. HL 1848–49. 24/413.

¹² *Klapka* 1986. 225–226. o.; *Görgey Artúr* 1988. II. köt. 39. o.

¹³ Knezić Károly, Komárom, 1849. április 27., HL 1848–49. 24/351., közli: Von der Revolution, 361–362. o.

tisztjének visszaemlékezése szerint – a reggeli órákban „a sáncból, mely Újszőny mellett a legelső volt”, kiszorította a cs. kir. csapatokat, majd ott is maradt egész nap.¹⁴ Az alakulat kétségkívül részt vett valamilyen küzdelemben, mert aznap négy sebesültje is volt.¹⁵ A szöveg alapján azonban nem egészen világos, hogy melyik sánctól van szó, ugyanis a 10. számú esett legközelebb a Csillagsánchoz, de Újszőnytől ez nagyjából azonos távolságra volt a 9. sánccal.

Klapka jelentésében azt állítja, hogy a Zákó- és a Dipold-dandár a sáncok bevételeiben igen tevékeny részt vett, de ez a Zákó-dandár esetében csak a 19. zászlóaljra lenne érvényes. Szintén e jelentésből tudjuk, hogy a Kazinczy-hadosztály (amelyet Sulcz és Zákó dandárja alkotott) részint a sáncok megszállására maradt hátra, részint a jobbszárny támogatására küldték.¹⁶ Miután a 34. honvédszászlóalj a 7–8. számú sáncok megszállásában vett részt, a 19. honvédszászlóalj pedig a 9. vagy 10. sánctot foglalta el, a jobbszárny támogatására a Sulcz-dandár két zászlóaljja, a 17. honvédszászlóalj, a 39. gyalogezred 3. zászlóaljja, valamint két utászszázad maradt. Klapka e két dandár tüzéségéből a Teofil Lapinski főhadnagy vezette gyalogüteget, illetve a Barla százados vezette 1. tizenkétfontos üteg felét a saját vezérlete alatti balszárnyra küldte; a tizenkétfontos üteg másik fele a Görgei által vezényelt jobbszárnyra került.¹⁷ Az I. hadtest másik gyaloghadosztályának nem volt parancsnoka. Ez a hadosztály szintén két, a Dipold- és a Bobich-dandárból állott, melyek Ószőny ellen indultak, s ők alkották a csatában a magyar balszárnyat. A Bobich-dandárba beosztott 28. honvédszászlóalj egyik tisztjének naplója szerint reggel 5 órakor keltek át a Dunán, majd negyed 6-tól délután háromig tűzben voltak, amikor „ágyútöltések hiánya miatt” kénytelenek voltak visszavonulni a sáncokba.¹⁸

Klapka emlékiratának csataleírása csak részben egyezik a hadijelentésekben leírtakkal. Eszerint Kiss Pál dandárjának feladata az volt, hogy a Csillagsáncból a Homokhegy (Sandberg) felé gyorsan előretörjön, s azt puskalövés nélkül szuronnal bevegje. A Kőkényessi-dandárnak ebben Kisst kellett támogatnia, majd a két dandárnak – miután erős tartalékot hagytak hátra a Homokhegyen – Monostor felé kellett volna előretörnie, s az ellenség arcvonalát folsodornia. Eközben Sulcznak is előre kellett törnie, és be kellett vennie Újszőnyt.¹⁹ A Klapka által leírt diszpozícióval egy gond van: a Homokhegy

¹⁴ *Csoór Gáspár*: Isaszeghtől Budavárig. Iglói Szontagh Boldzsár 48-as honvédhadnagy kézirati naplójából. *Vasárnapi Ujság*, 58. (1911.) 504. o.

¹⁵ Lásd erre Lumniczer Sándor törzsorvos dátum nélküli jelentését: HL 1848–49. 24/257.

¹⁶ Klapka György, hely és dátum nélkül. HL 1848–49. 24/255., közli: Von der Revolution, 359–360. o., magyar fordításban: *Böhm – Palotai* 1955. 199–200. o.

¹⁷ Lapinski ütegeire lásd: *Lapinski* 1850. 75–81. o.; *Karsa* 1993. 187. o.; *Andrássy Jenő*: A 26-dik honvédszászlóalj vitéz tette a komáromi ütközetben. In: *Vahot Imre – Gánóczy Frigyes*: Honvédek könyve. Történelmi Adattár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. II. köt. Pest, 1861. 105–106. o. A tizenkétfontos félütegre lásd Klapka hadijelentését, közli: Von der Revolution, 360. o., magyar fordításban: *Böhm – Palotai* 1955. 200. o.; *Butykay József*: Az 1848/9-iki első 12 fontos honvéduteg történetéből. *Vasárnapi Ujság*, 30. (1883.) 549. o.; *Klapka* 1851. 372–373. o.; *Klapka* 1986. 227–228. o. – Érdekes módon a Lapinski-féle üteg egyik tüzésének emlékiratában semmilyen konkrétum nem szerepel a komáromi csatáról. *Kunsági [Illésy György]*: Mit ettünk és mit tettünk a táborban. In: *Kunsági [Illésy György] – Potemkin [Ödön]*: Honvédvilág. Pest, 1868. I. köt. 156. o.

¹⁸ Rónay János naplója. Hadtörténelmi Múzeum. Kéziratok emlékegy. 9.346/Em. Rónay szerint egyébként Igmánd felé indultak volna. A lőszerhiányt említi Puky Miklós: Komáromi dolgok. In: Szószék és csata-tér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből. S. a. r. *Hermann Róbert*. Budapest, 2000. 426. o.

¹⁹ *Klapka* 1986. 224–225. o.

(Sandberg) lényegében azonos Monostorral, s ez a pont volt a magyar támadás legnyugatabbra eső célpontja. A III. hadtest két dandárja nem erre, hanem délnek, Igmánd felé támadott. Ebben az irányban is vannak magaslatok, de ezek Herkálypuszta környékén találhatóak. Klapka valószínűleg ezekkel tévesztette össze Monostort, ami azért is érthetetlen, mert elég lett volna a térképre néznie ahhoz, hogy a tévedés nyilvánvalóvá váljon. (Nagyjából olyan ez, mintha valaki Eszterházáról Fertődre indulna...) ²⁰

Klapka melegségére szolgáljon, hogy a cs. kir. hadsereg fővezére, Ludwig Welden tábornoszernagy 1853-ban megjelent emlékiratában maga is arról ír, hogy a honvédek éjjeli rohammal foglalták el a monostori (Sandberg) sáncokat, ahol zsákmányul ejtettek hét nehézlöveget, s a 18. (Hohenlohe) gyalogezred néhány száz embert veszített; ám a honvédek sikere időlegesen volt, mert a 2. vadászászlóalj támadása következtében csakhamar kénytelenek voltak elhagyni a sáncokat, s csak akkor sikerült azokat visszafoglalniuk, amikor Guyon a hadszígről Monostorra átkelve, oldalba támadta őket. Welden azonban egyértelműen használta Klapka munkáját (szó szerint idézi a Klapka-féle állítólagos diszpozíciót) – de a térképet ő sem nézte meg. A hat (nem hét) löveget ugyanis a 7–8. sáncokban foglalták el a III. hadtest katonái – tehát igencsak távol a Monostortól. ²¹

Klapka emlékirata szerint a Monostor elleni támadás kitűnően sikerült, de Sulcznak már jóval nehezebb dolga volt Újszónynél, „míg vitéz honvédeink itt is benyomultak, és az ellenséget a monostori sáncokba való visszahúzódnásra kényszerítették”, itt dühös küzdelem bontakozott ki, amit a Guyon vezette komáromi zászlóaljnak az ellenség hátában történt megjelenése, illetve tüzelése döntött el: az osztrákok a monostori dombokról elúszva, az országúton Ácsra menekültek. Így háromórán „véres küzdelem után, még napfelkelte előtt birtokába jutottunk Újszónyhoz és az ellenséges sáncoknak, ami által elegendő tért nyertünk, hogy napfelkeltekor az ellenséggel szemben csatarendbe fejlődjünk.” ²²

Ami a III. hadtest csapatainak küzdelméről illeti, ezt Klapka csak röviden, de – az említett topográfiai tévedést leszámítva – pontosan foglalta össze. Az Újszóny bevételéért folytatott elkeseredett küzdelemnek azonban nemcsak a hadijelentésekben nincs nyoma, hanem az Újszóny állítólag komoly ellenséges ellenállás után elfoglaló Sulcz Bódog emlékiratában sem. Sulcz emlékirata meg sem említi Újszónyot, de nem tud az itteni véres küzdelemről a Sulcz 17. honvédzászlóaljában szolgáló egyik honvéd, Büttner Emil sem, aki április 30-án írta meg csatatéri élményeit a családjának. ²³

Nem tud az Újszónyért folytatott küzdelemről a fővezér, Görgei sem, pedig, miután ő vezényelte a Monostort megszálló magyar jobbszárnyat, a Csillagsáncból oda indulva, át kellett haladnia Újszónyön. Tudjuk, hogy Simunich a magyar főszereg Komáromba érkezéséről értesülve hátrébb vonta csapatait és a Monostort is kiürítette, így nem is igen lett

²⁰ Klapka emlékiratának közvetett vagy közvetlen átvétele miatt ez a tévedés bekerült pl. Fiala János emlékiratába, illetve a 9. honvédzászlóalj történetéről szóló munkába is. *Ács Tivadar: A száműzöttek*. Fiala János 1848–49-i honvédalezredes emlékirata az emigrációból. Budapest, é. n. 85. o.; *Hoffmann Arnold: Az 1848–49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédzászlóalj története*. Kassa, 1906. 50–51. o. Ez utóbbi munka egyébként a 10. számú sánc elfoglalását említi, ami a sáncrendszer legkeletibb pontja volt.

²¹ *Ludwig Freiherr von Welden: Episoden aus meinem Leben. Beiträge zur Geschichte der Feldzüge der österreichischen Armee in den Jahren 1848 und 1849*. Gratz, 1853.

²² Uo. 225–226. o.

²³ *Bátori Schulcz* 1870. 66. o.; *Büttner* 1989. 92–95. o.

volna értelme a magyarok orra előtt, Újszönynél csapatokat hagynia. Újszöny megtámadását Klapka egyik vezérkari tisztje, Prágay János említi emlékiratában azzal, hogy Ó- és Újszönyt a Knezić vezette nyolc zászlóalj foglalta el, s sok hadifoglyot ejtettek, illetve nagy mennyiségű hadianyagot zsákmányoltak.²⁴ Knezić hadijelentése pedig egyenesen azt állítja, hogy már csak akkor küldte Újszöny megszállására a 19. honvédszászlóaljat, amikor a Monostor felől csatártüzelést hallott.²⁵

Úgy tűnik, hogy Klapka ezúttal „segédeszközt” használt a csata leírásához, s ez vitte félre. A Klapka hadtestében szolgáló Theophil Lapinski 1850-ben megjelent emlékiratában arról ír, hogy röviddel éjfél után támadták meg az ellenséges ütegeket és a Csillagsánctól jobbra lévő, az ellenség által megszállt és elbarikádózott Szöny falut. A további leírás szerint a küzdelem sokáig eldöntetlen maradt, a magyar csapatok többször megrohanták a sáncokat, s többször visszavetették onnan őket; végül hajnalhasadáskor az ellenség elhagyta a sáncokat, kiürítette Szönyt, s jobbszárnyát Mocsára támasztotta.²⁶

Klapka valószínűleg olvasta ezt a szöveget – annál is inkább, mert Lapinski az emlékirat második, Komárom védelmét és feladását tárgyaló részében meglehetősen durván támadta őt. Miután a Knezić csapatai által megrohant ostromsáncoknál köztudomásúlag nem folyt hullámozó küzdelem, s a magyar csapatok a 7–8. sáncot „menetből” foglalták el, Klapka a heves és hosszan tartó küzdelmet „áthelyezte” Újszönyre. Annál is inkább, mert Lapinski nem mondta meg, hogy Ó- vagy Újszönyre gondolt-e; pontosabban, miután a községet Csillagsánctól jobbra helyezte, Klapka teljes joggal gondolta, hogy Újszönyről van szó. Újszöny mellett szólt az is, hogy Ószönyt a Dipold-dandár szintén menetből foglalta el, s ennek Klapka szemtanúja is lehetett, hiszen ő vezényelte a magyar balszárnyat.²⁷ Az Újszönynél történeteknek viszont aligha volt szemtanúja, ezért hagyatkozott Lapinski – s talán Prágay János szintén 1850-ben megjelent – emlékiratára; ez utóbbi általánosságban szintén említi Újszöny elfoglalását.²⁸

De nagyjából ez a helyzet a monostori sáncokért folytatott „véres küzdelemmel” is; ez is csak Klapka képzeletében zajlott le. A források e tekintetben inkább Görgei emlékiratának leírását erősítik meg a jobbszárnyon történetekről.

Görgei azt írja, hogy Knezić akciójának sikeréről értesülve az I. és III. hadtest többi csapata is megkezdte az átvonulást a talphídon, s a Csillagsáncból kiindulva elfoglalták helyüket a harcrendben. Miután Knezić csapatai voltak a legtávolabb, s ők voltak kitéve leginkább az ellenséges támadás veszélyének – annál is inkább, mert az osztrák ostromárkok jelentette akadály miatt sem tüzéség, sem lovasság nem volt náluk – Görgei a beérkező csapatokból először az ő erősítésükre küldött. Ugyanakkor abban reménykedett, hogy a 7–8. sáncokért, illetve az Ószönyért folytatott küzdelem elvonja az ellenség figyelmét a Monostorról, s ezért az átkelő csapatokból egy félüteget (valószínűleg az I. tizenkétfontos üteg felét) és fél század huszárt Monostor felé irányított. Ezek akadály-

---

²⁴ Prágay 1850. 54. o.

²⁵ Közli: Von der Revolution, 361. o.

²⁶ Lapinski 1850. 74. o.

²⁷ Karsa 1993. 185–186. o.; Szalkay emlékirata, 1998. 48–49. o.; Hajagos József: A Heves vármegyei 26. honvédszászlóalj története 1848–1849-ben. In Horváth László (szerk.): A tavaszi hadjárat. (Az 1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga). (Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 13.) Hatvan, 1996. 140. o.

²⁸ Prágay 1850. 54. o.

talanul érték el Monostort, mire Görgei, aki csatlakozott hozzájuk, előreküldte őket az országúton Ács felé, hogy ezáltal a centrumra nehezedő nyomáson enyhítsen, s ide vonja az ellenség figyelmét. Röviddel ezt követően Görgei az I. hadtest két, a talphídon átvonult zászlóalját, a Sulcz Bódog alezredes dandárjába tartozó, s a dandárparancsnok által vezényelt 17. honvédszászlóalját, s talán a szintén e dandárban szolgáló 39. gyalogezerdi 3. zászlóalját a Monostorhoz közeli sáncok megszállására küldte. Sőt, a 17. honvédszászlóalj két századát a Monostoron túl lévő szőlőkbe küldte, majd miután e térségben a cs. kir. csapatok támadást indítottak, a 17. zászlóaljból újabb két századot irányított ezek támogatására. Ezek befészkeltek magukat a szőlőkbe, s visszaverték az ellenség támadását. A lőszer nélkül előnyomuló századokat Görgei aztán visszarendelte a sáncok mögé, majd miután löszert vételeztek, újra előreküldte őket.²⁹

Görgei ezek után abban reménykedett, hogy ha az ácsi erdő déli szegélyén túlra tudja visszaszorítani a szembenálló ellenséges csapatokat, s eléri az Ács felé vezető országutat, ezáltal veszélyeztetheti az ellenség visszavonulási vonalát. Rövidesen erre megfelelő esély látszott, mert a balszárnyról megérkezett a Mesterházy István ezredes vezette 1. huszárezred nyolc százada egy félüteggel (valószínűsíthetően az I. hadtestből), valamint végre előkerült két komáromi zászlóalj is. Ezek valószínűleg a 70. és 71. honvédszászlóaljak lehettek. Kérdéses azonban, hogy honnan és hogyan jöttek? A 71. honvédszászlóalj történetét tárgyaló munka szerint az alakulat az átkelés után Duna-partról háromszor rohmozta meg a sáncokat, mire sikerült elfoglalnia azokat.³⁰ Az osztrák munkák szerint a Monostoron már nem tartózkodtak cs. kir. csapatok április 26-án, hanem attól nyugatra és délnyugatra, az ácsi erdőnél és a Concó patak mentén rendezkedtek be védelemre, s a monostori sáncok birtokbavételért magyar részről nem indult támadás.³¹ Guyon még április 25-én jelentette Görgeinek, hogy a híd elkészült, s hogy a tutajok is megérkeztek a meghatározott helyre, s ezáltal a csapatok számára az átkelő nyitva áll.³² Azaz, megtörténtek az előkészületek a tutajon való átkelésre.

Ezek után több dolog is elképzelhető. Lehetséges, hogy a tutajon átkelőket a sodrás lejjebb vitte Monostornál. Lehetséges, hogy a parancsnokok túlzottan kockázatosnak ítélték a tutajon való átkelést, s inkább a talphídon vitték át a csapatokat. Egyvalami bizonyos: a négy zászlóaljból csak kettő érkezett meg a jobbszárnyra, s Guyon nem volt velük. (A hadsereg hadműveleti naplója – amelynek szövege nagyjából megegyezik a hadijelentésével – azt írja, hogy a Guyon vezette négy zászlóalj már csak a cs. kir. főseereg megérkezését és a komáromi ostromsereg délelőtti támadásának kezdetét követően

²⁹ Büttner 1989. 94.; *Görgey Artúr* 1988. II. köt. 40–42. o.; *Bátori Schulcz* 1870. 66. o.

³⁰ Thaly Zsigmond szerint a különítményt Kun Géza őrnagy, a 70. honvédszászlóalj parancsnoka vezette, s három zászlóaljból állott, *Thaly* 1852. 118. o. A 70. honvédszászlóaljról lásd még: Baráth Ferenc honvéd százados visszaemlékezése. In: *H. Szabó Lajos*: Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából. Pápa, 1998. 146. o. (Nem ír az átkelésről.) A 71. honvédszászlóaljról lásd: A 71-dik zászlóalj története. Egy honvédszázados elbeszélése után. In: *Szirondi [Birányi Ákos]*: Forradalmi képcsarnok. Regény és való 1848 és 1849-ből. I. füzet. Pest, 1850. 112–116., 144. o., ennek nyomán *Péterné Fehér Mária*: „Első a tűzben, utolsó a hátrálásban”. Lestár Péter és a 71. zászlóalj az 1848-1849-es szabadságharcban. In: *Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiak a szabadságharcban II.* Szerk. *Székelyné Körösi Ilona*. Kecskemét, 2002. 107., 127–129. o. A Szirondinál található leírás szerint a 71. zászlóalj az átkelés után a Duna-partról háromszor rohmozta meg a sáncokat, mire sikerült elfoglalnia. A szintén ott közölt költemény azonban nem ezt, hanem a sáncok délelőtti védelmét örökíti meg.

³¹ *Strack* 1858. 113–116. o.

³² Guyon – Görgei, Komárom, 1849. április 25. MOL H 115. Görgei Artúr iratai. 1. doboz. №. 589.

érkezett meg a csatatérre, és nyomult előre. Ez megmagyarázná, hogy miért nem érkeztek meg korábban Monostorra. Azt azonban ezután sem tudjuk, hogy a másik két zászlóalj – és maga Guyon – hol tartózkodott a csata idején.³³⁾

Görgeinek tehát immár négy gyalogzászlóalj, egy lovasezred és két félüteg állt a rendelkezésére. Így megindította a támadást az ácsi erdő ellen: az északi szegélynél a 17. honvédszászlóalj, a déli szegély felé a két komáromi zászlóalj, az ettől keletre található nyílt téren pedig valószínűleg a lovasság és a két félüteg nyomult előre az ellenséges lovasság ellen. Egy gyalogzászlóalj Görgei közvetlen rendelkezése alatt a tartalékokat kezelte. Alighogy a csapatok ágyúlovásnyi (kb. 600–750 méternyi) távolságra megközelítettek az erdőt, Damjanichtól jelentés érkezett, hogy a cs. kir. csapatok erősítést kaptak, Nagysándort a lovasság zömével visszavetették, Klapka a balszárnyal a Csillagsánc felé vonul vissza, s ő, Damjanich a jobbszárnyat nem tudja fedezni a baloldaltól történő megkerülés ellen.

Görgei erre félbeszakította az előnyomulást, tartalék zászlóalját visszaküldte Monostorra, a többi erővel pedig lépésről-lépésre hátrált és erre utasította Damjanichot is. Időközben az ellenség erősítést kapott, s tüzérségi támadást indított Görgei csapatai ellen. A nála lévő nyolc lövegből hatnál elfogyott a lőszer, mire Görgei egész tüzérségét hátraküldte Monostorra, hogy ha az ellenség tovább folytatná előnyomulását, legyen mivel megvédenie a sáncokat. Az 1. huszárezred – Görgei emlékirata szerint – ezt a visszavonulás jelének vette, s szintén megindult a sáncok felé. (Lehet, hogy így volt, ugyanakkor egy későbbi kitüntetési előterjesztés szerint az 1. huszárezredből Prevendár János százados az egyik ágyúüteget fedezte az ellenség előnyomulásánál. Perczel László százados pedig osztályának (két századának) „jókori előnyomulása által az ellenség ágyúinkra rohanását megakadályoztatta.”³⁴⁾

A huszárok által mutatott rossz példát a két komáromi zászlóalj is követni akarta, de Görgei megállította, sőt, az ellenséges ágyútűzben elővezette és megállította őket. „Volt bajom a vár óvó mellvédjeihez szokott két zászlóaljjal – de még inkább az őket vezénylő törzstisztekkel” – írja emlékiratában.³⁵ A nem szemtanú, de szemtanúi beszámolókat hasznosító Görgey István munkája szerint Görgei az egyik törzstisztet, aki emberei háta mögé bújva „nagy kedvet mutatott hazafelé jelezni az utat”, megfenyegette: „Őrnagy úr! Látja Ön amott azt a kútgémet? Mindjárt oda akasztatom, ha rögtön elő nem jön, és előre nem vezeti embereit.”³⁶⁾

Rövidesen azonban kiderült, hogy az ellenség csupán vissza akarta szorítani Görgei csapatait, de nem akarta üldözni őket, ugyanis csupán az ácsi országút biztosítására töre-

³³ Operations-Journal der ungarischen Insurgenten Armee angefangen vom 22-en März 1849 bis 9-ten July 1849. HL 1848–49. 37/37a. A 64. honvédszászlóaljról úgy tűnik, hogy Igmánd felé, tehát Damjanich segítségére küldték előre. Rényi 1884. 189. o. Az 57. honvédszászlóalj talán azonos azzal a komáromi egységgel, amelyről Klapka azt írja, hogy a Csillagsáncot tartotta megszállva. Klapka 1851. 371. o.; Klapka 1986. 226. o.

³⁴ Az 1. huszárezred kitüntetettjeinek származási és szolgálati leírása, Nagyvalkász, 1849. június 3. MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. 1849:23909. Vö. még: Karsa 1993. 190. o. Eszerint Görgei szemrehányást is tett Mesterházy ezredesnek a huszárok ingadozása miatt. Ugyanakkor Karsa azt állítja, hogy Mesterházy huszárai „meggázták” a 47. honvédszászlóaljat, ami aligha lehetséges, hiszen a 47. honvédszászlóalj a balszárnyon harcolt.

³⁵ Görgey Artúr 1988. II. köt. 42–44. o.

³⁶ Görgey István 1888. II. köt. 232. o.

kedett, s nem indított támadást a Monostor felé. Így aztán Görgei az addigra érzékeny veszteségeket szenvedett két komáromi zászlóalj is kivonta az ellenséges ágyútűzből, s a Damjanich vezette jobbszárnyal egy színvonalra, valamivel a sáncok előtti vonalba vonult vissza. Ezt követően a Sulcz Bódog vezette, még mindig előnyomulásban lévő 17. honvédszászlóalj is „Sulcz uramat hamarjában jól lekapva” személyesen rendelte vissza.³⁷ Délután két órára elhallgattak a fegyverek; a cs. kir. csapatok folytatták elvonulásukat Győr felé, a magyar fél pedig a déli sáncok birtokába került.³⁸ A jobbszárnyon vívott küzdelemben a 17. honvédszászlóaljnak 8, a 70. honvédszászlóaljnak 10, a 71. honvédszászlóaljnak 4, az 1. huszárezrednek 3 sebesültje volt.³⁹

Felvetődik a kérdés: hol volt Guyon a csata során, s hol volt a többi komáromi zászlóalj?

A négy zászlóaljból kettő kétségkívül „megvan”: ezek a 70. és 71. honvédszászlóalj, amelyek a Monostor védelmében, illetve az ácsi erdőben végrehajtott támadásban vettek részt. A 64. honvédszászlóalj történetírója összesen egy mondatot szentel a csatának, s ennek alapján csak annyi bizonyos, hogy az alakulat valahol a 8. és 1. sáncok között állhatott fel: „April 26-án már Igmánd előtt állottunk, hol az ellenség jobb szárnyát egy heves csatában Ácsnál futásra kényszerítettük.”⁴⁰ Az Igmándra történő utalás alapján inkább az tűnik valószínűnek, hogy a centrumban, vagy amögött állhatott fel. Az alakulatnak nem volt sebesültje, ami arra mutat, hogy nem vehetett részt közelharcban. Marad még 57. honvédszászlóalj, amely talán azonos azzal az egységgel, amelyről Klapka azt írja, hogy a Csillagsáncot tartotta megszállva. Ennek azonban ellene szól, hogy az alakulatnak volt aznap egy sebesültje.⁴¹

A források többsége megegyezik abban, hogy a különítményt Guyon vezette (vagy neki kellett volna vezetnie). Ezt írja a hadijelentés, a hadműveleti napló, valamint Klapka emlékirata; az egyetlen kivétel Thaly Zsigmond visszaemlékezése, aki Kun Géza őrnagyot nevezi meg vezetőként. Vukovics Sebő, a hadsereg főkormánybiztosa is említi, hogy „Guyon is a várbeli őrség egy részével a csatában részt vett.”⁴² Ugyanakkor nem tudjuk meghatározni, hogy a harcrend melyik szakaszán tartózkodott. A jobbszárnyon aligha lehetett, mert Görgei Artúr és öccse, Görgey István bizonyára nem mulasztották volna el, hogy a komáromi zászlóaljak késését az ő nyakába varrják. A balszárnyon és a centrumban sincs róla adat. Életrajzírója a Klapka szöveg alapján a monostori sáncok bevételét tulajdonítja neki – de, mint láttuk, a sáncok elfoglalásáért nem folyt küzdelem.⁴³ Pedig kétségkívül a csatatéren volt, hiszen Lenkey János vezérőrnagy, a várőrség parancsnoka napközben azt jelentette Görgeinek, hogy Guyon nincs az erdőben, hanem a

---

³⁷ Büttner 1989. 94. o.

³⁸ Görgey Artúr 1988. II. köt. 40–45. o., s nagyjából ennek alapján: Görgey István 1988. II. köt. 227–235. o.

³⁹ Lásd erre Lumniczer Sándor törzsorvos dátum nélküli jelentését. HL 1848–49. 24/257. Miután a jobbszárnyon lévő negyedik gyalogzászlóalj számát nem sikerült pontosan megállapítani, jelzem, hogy a 19. honvédszászlóalj négy, a 39. gyalogezred 3. zászlóalja két sebesültet veszített.

⁴⁰ Rényi 1884. 189. o.

⁴¹ Klapka 1851. 371. o.; Klapka 1986. 226. o. A veszteségre lásd Lumniczer Sándor törzsorvos dátum nélküli jelentését. HL 1848–49. 24/257.

⁴² Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. Katona Tamás. (Bibliotheca Historica.) Budapest, 1982. 80. o.

⁴³ Márkus László: Guyon Richárd. Budapest, 1955. 98. o.

seregnél van, az ütközetben.⁴⁴ Egy visszaemlékezés szerint a balszárny lovasságának megfutamodásakor Guyon rendelte a lengyel dzsidásokat a hídhöz, hogy megakadályozza a futók átjutását a bal partra.⁴⁵ Mindenesetre, jelen tudásunk alapján nem tudjuk megmondani, hol volt a csatában „a magyarnak angol oroslánnya”.

Klapka csataleírása a jobbszárnyat illetően is jelentősen különbözik Görgeiétől – és a tényektől. Szerinte a (Görgei vezette) jobbszárny a Monostoron és az ácsi úton, a (Damjanich vezette) centrum a (Monostorral azonos) Homokhegyen és az előtt, a (Klapka vezette) balszárny a mocsai országút és Ószőny között állott. A magyar erők súlypontja a jobbszárnyra esett, s leggyengébben a balszárny volt megszállva. A lovasság a jobbszárny és a centrum mögött volt egyesítve, a balszárnyon csak négy lovasszázad állt.⁴⁶ Ezek a 8. huszárezredből kerültek ki, de a csata során Nagysándor József vezérőrnagy, a lovasdandár parancsnoka ismét magához vonta őket.⁴⁷

Megjegyzendő, hogy a lovasság – a hadijelentések, köztük Klapké is, tanúsága szerint – nem a második vonalban állt, hanem lényegében ez képezte az összeköttetést a magyar balszárny és a centrum között. Klapka – némileg zavarba ejtő módon – azt állítja, hogy a lovasság alkotta a legszélső balszárnyat, illetve fedezte magát a balszárnyat; ami csak azt jelentheti, hogy a lovasság egy része a balszárny bal, a másik része a jobb oldalán állt fel.⁴⁸

Ugyanakkor továbbra is rejtély, hogy az I. és III. hadtest összesen 31 századnyi lovasságából hol volt a csata során nyolc és fél lovasszázad? Nagysándor vezérlete alatt ugyanis összesen tizenkét század (négy-négy század a 2. és 8., három század a 3. huszárezredből, valamint egy század lengyel dzsidás) volt, Görgei alatt nyolc és fél század (nyolc század az 1., és fél század egy meg nem nevezett huszárezredből); holott az I. hadtestben volt még két-két század a 13. és 14. huszárezredből⁴⁹, a III. hadtestben pe-

⁴⁴ Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Series Nova 358. Bd. II. 220. f.

⁴⁵ Sz[abó] Gy[örgy] 1875. 178.

⁴⁶ Klapka 1986. 226. o. Megjegyzendő, hogy a fordításból „a balszárnyunk” szó hiányzik, így úgy tűnik, mintha a centrum a Homokhegytől Ószőnyig állt volna.

⁴⁷ Nagysándor, Komárom, 1849. április 29. HL 1848–49. 24/470. Ismerteti, de Klapka szövegével kombinálva némileg tévesen kommentálja Rédvay István: Az 1848–49. évi szabadságharc. In: Ajtay Endre – Péczely László – Réde László (szerk.): A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Budapest, 1936. 149. o.

⁴⁸ Közli: Von der Revolution, 360. o., magyar fordításban: Böhm – Palotai 1955. 200. o.

⁴⁹ Ezek közül a 14. (Lehel) huszárezred két századát 1849. április végén a komáromi várórségnek a Csallóközbe kiküldött, Kosztolányi Móric ezredes vezette különítményéhez osztották be. Felmerül a lehetőség, hogy a két századot már a komáromi csata előtt átvezényelték a VIII. hadtesthez. Ennek azonban ellene szól, hogy Klapka 1849. április 30-ra kiadott diszpozíciójában mind ez a két század, mind a 13. (Hunyadi) huszárezred két százada az I. hadtest lovashadosztályának állományában szerepel. HL 1848–49. 24/607. A 13. huszárezred osztályparancsnoka, Pálffy Károly emlékezéseiben nem említi a komáromi csatát, illetve azt, hogy századaival ott lett volna. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 1368. Dudás Ödön: A magyar hadsereg [tisztkara] 1848–1849-ben. 437–443. ff. Rédei István szerint a Lehel-huszárok és Kászonyi ezredessel az élen a Nádor-huszárok ott voltak a csatában. Rédei István: Jászok és kunok az 1848/49-es szabadságharcban. Jászvári Füzetek 18. Jászberény, 1989. 60., 63. o. Ennek kapcsán Bobik 1870. 93. o.-ra hivatkozik, ott azonban nincs szó a Lehel-huszárokról, s a Nádor-huszárok helyett is Nándor-huszárokról olvashatunk, ezek pedig nem mások, mint a 3. (Ferdinánd) huszárezred századai.

dig a 2. huszárezred négy, illetve a 3. huszárezred egy századának a csatában játszott szerepéről semmilyen adatunk nincs.⁵⁰

Az erőelosztást illetően Klapka emlékiratának nincs teljesen igaza. A magyar erők súlypontja ugyanis a Damjanich vezette centrumban volt: a III. hadtest teljes gyalogsága itt volt, nagyjából 7700 fő, 32 löveggel. (Lehet, hogy a hiányzó lovasság egy része is itt volt, azonban ennek Damjanich jelentésében nincs nyoma.) Nagy valószínűséggel itt volt két komáromi zászlóalj is, 2230 fővel, valamint az I. hadtest egyes alakulatai biztosították a centrum összekötését a Csillagerőddelel és a már megszállt sáncokkal, kb. 1200 főnyi erővel. Azaz, Damjanich nagyjából 11 000 fővel rendelkezett.

Az I. hadtestnek a három-három gyalogzászlóaljból és egy-egy ütegből álló Dipold- és Bobich-dandárja alkotta a balszárnyat.⁵¹ De itt volt még a Zákó- és Sulcz-dandárok összesen másfél ütege is. Ebből Ószöny elfoglalása után a 6. honvédszászlóaljat a Csillagerödhöz vonták vissza.⁵² A létszám így kb. 5000 fő és 24 löveg lehetett. No, és a balszárny és a centrum között ott volt még Nagysándor 12 lovasszázada és egy ütege, nagyjából 1400 fővel és 6 löveggel.

Klapka szerint Görgei Ácsnál (!) nehéz helyzetben volt, mert az ellenséges vadászok felette makacsul védelmezték az erdőt. Szerinte itt a 9., 17., 19. és 65. honvédszászlóalj, valamint a 19. és a 60. gyalogezredek 3. zászlóaljai vettek részt a küzdelemben, s végre sikerült kiűzniük az ellenséget az ácsi erdő nagy részéből.⁵³

Ezekből az alakulatokból azonban csupán a 17. honvédszászlóalj jelenléte igazolható, a 19. zászlóalj esetében pedig elképzelhető, hogy ez volt a Görgei emlékiratában többször említett tartalék zászlóalj. A 9. zászlóalj Knezićnél volt és maradt a csata egész tartama alatt.⁵⁴ A 19. és a 60. gyalogezredek 3. zászlóaljai a Wysocki-hadosztályban szolgáltak, s Damjanich jelentése szerint ez a hadosztály is a centrumot erősítette.⁵⁵ A 60. gyalogezred 3. zászlóalja egész nap tartalékban volt, s nem vett részt a küzdelemben.⁵⁶

A 65. honvédszászlóalj egyik katonája igen részletes leírást ad a különböző, többek között a monostori sáncok bevételeiről, sőt, még a szőlőkben folytatott harcra is; azon-

---

⁵⁰ A 3. huszárezred egyik tisztjének visszaemlékezése szerint a 2. és a 3. huszárezred összesen öt osztálya, azaz tíz százada alkotta a magyar lovasságot. A 3-dik számú Ferdinánd huszárezred hadi története 1849-ben. Zámory Emil, volt huszárórnagy jegyzeteiből. In: *Vahot Imre – Gánóczy Flóris* (szerk.): *Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-iki magyar hadjárataból.* Pest, 1861. I. köt. 7. o.

⁵¹ A két hadtest április 22-i harcrendjét közli: *Hermann* 1999. 297–299. o.

⁵² *Karsa* 1993. 186. o. A 6. honvédszászlóaljból szolgáló Szalkay Gergely emlékiratában található, a zászlóaljnak a csatában játszott szerepére vonatkozó minden konkrétumot mellőző leírás is megerősíti ezt. Szalkay emlékirata, 1998. 48–49. o.

⁵³ *Klapka* 1986. 227. o.

⁵⁴ Von der Revolution, 361.o.

⁵⁵ HL 1848–49. 24/413. Vö.: Együtt a szabadságért 1848–1849. Józef Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban. Fordította, sajtó alá rendezte stb. *Kovács István.* Az okmánytár iratait összeállította *Kovács István* és *Hermann Róbert.* Budapest, 1993. 63. o.

⁵⁶ *Coloman Rupprecht von Virtsolog:* Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes gegenwärtig Gustav Prinz von Wasa. Wien, 1871. 361. o. A 19. gyalogezred 3. zászlóaljának történetéről szóló rövid összefoglaló ugyan ír az ácsi erdőben folytatott harcra, de ennek a forrása is Klapka szövege. *Lugosy István:* Győr és vidéke 1848–49.-ben. Hadtörténeti adalékok. (Különnyomat a Győri Szemle II. évfolyamából.) Győr, 1931. 32. o. Vö.: *Victor Weissenbacher:* Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 19. Erzherzog Franz Ferdinand von der Errichtung 1734 bis 1896. Wien, 1896. 551. o.

ban elbeszélése földrajzi szempontból olyannyira zavaros (szerinte Ószöny felé, tehát *keletnek indulva*, de Ószönyt megkerülve, foglalták el *a nyugatra lévő* 3–4–5., 8., 10., 12. sáncot, s jutottak a Monostorhoz), hogy joggal támadhat kételyünk aziránt, a szerző valóban részt vett-e az ütközetben.⁵⁷ Ezt erősíti meg az is, hogy Knezić jelentése szerint a Kökényessi-dandár – amelyhez a 65. honvédszászlóalj is tartozott – a sáncok megtámadása idején tartalékban volt a Csillagsánc mellett, s noha a dandárhoz tartozó 52. gyalogezredi 3. zászlóalj egy részét a sáncok elfoglalása után előrevonta, a 65. honvédszászlóaljjal kapcsolatban nem ír ilyesmiről.⁵⁸ A 65. honvédszászlóaljat utóbb mégis előrevonhatták, mert a csatában négy sebesültet is veszített.⁵⁹

Görgeinek Klapka állításával szemben nem hat, hanem négy gyalogzászlóalja volt, amelyek teljes létszáma valamivel meghaladta a 3500 főt. Ehhez járult még az 1. huszárezred és a két félüteg állománya, ami nemigen lehetett több ezer főnél; azaz nagyjából 4500 fő és 8 löveg állt a rendelkezésére.

Klapka leírásának van némi célzatossága – talán ezért is „csoportosította át” a csatamezőn az erőket. A szöveg ugyanis azt sugallja, hogy Görgei a III. hadtest négy és az I. hadtest két harcedzett zászlóaljával nem tudott komolyabb eredményt elérni, holott ő, Klapka, valamint Damjanich kisebb erőkkel is visszaverte, illetve maga előtt űzte az ellenséget. Holott a Damjanich vezette centrum a hátrahagyott biztosító alakulatok nélkül is kétszer olyan erős volt, mint a Görgei vezette jobbszárny, s a Klapka által vezetett bal-szárny is néhány száz fővel erősebb volt a jobbszárnyánál. Ugyanakkor Klapka nem ad választ arra a kérdésre, hol volt a csatában a Komáromból kivont négy zászlóalj.

A dolognak azonban van némi historiográfiai tanulsága is. Klapka emlékirata 1851-ben, Görgeié 1852-ben jelent meg, s ezt követően ezek a munkák képezték a magyar szabadságharc katonai történetére vonatkozó munkák egyik legfőbb forrását. Klapkái kétségkívül „szakszerűbb”, illetve áttekinthetőbb jellegű volt, ellentétben Görgeiével, aki a komáromi csata kapcsán részletesen csupán a jobbszárnyon történetekről számolt be. Johann Strack, aki 1858-ban a Simunich-hadosztály történetét megírta, mindkettőt használta, s az ácsi erdőért folytatott küzdelem ismertetésénél egyértelműen megírta, hogy Klapka adatai tévesek.⁶⁰ A szabadságharc katonai történetét elsőként összefoglaló svájci hadtörténész, Wilhelm Rüstow mind Klapka, mind Görgei munkáját használta, s a jobbszárny harcának leírásánál jó érzékkel az utóbbit vette alapul. (Az Újszöny bevételéért folytatott küzdelem persze az ő szövegébe is bekerült.)⁶¹ Asbóth Lajos honvédezedes emlékiratának a tavaszi hadjáratot összefoglaló részében meglehetősen reménytelenül

⁵⁷ *Lengyel Sándor*: Az 1848/49-iki évben Szolnoktól fel Pozsonyig, onnan le Világosig történt csatákról és egyebekről. 1. kiadás: Nagykőrös, 1897. 20–24. o.; 2. kiadás: Erzsébetfalva, 1897. 28–30. o. Lengyel láthatólag olvasta Krivácsy József 1881-ben megjelent röpiratát is, ugyanis a 31–32. oldalon ennek alapján bírálja Görgeinek a csatában játszott szerepét. Vö.: *Krivácsy* 1881. 12–14. o.

⁵⁸ Von der Revolution, 361. o.

⁵⁹ Lásd erre Lumniczer Sándor törzsvosvós dátum nélküli jelentését. HL 1848–49. 24/257.

⁶⁰ *Strack* 1858. 116. o.

⁶¹ *Wilhelm Rüstow*: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. I. Zürich, 1860. 388–392. o. Nem egészen korrekt magyar fordítása: *Wilhelm Rüstow*: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. I. köt. Fordította *Vértesi Arnold*. Pest, 1866. 358–363. o.

próbálta meg egyesíteni Görgei és Klapka verzióját.⁶² A szabadságharc történetét feldolgozó Horváth Mihály szintén használta Klapka és Görgei munkáit, s láthatólag Rüstowét is olvasta. Ugyanakkor a komáromi csatát teljes egészében Klapka munkája alapján írta meg, noha a magyar haditerv bírálatánál láthatólag Rüstow szövegét vette alapul; azét a szerzőét, aki a jobbszárny harcának leírásában Görgei munkájára támaszkodott.⁶³ Ugyanígy járt el – Strackét kivéve – a fenti munkák mindegyikét ismerő Szeremlei Samu is.⁶⁴

Az 1880-as években újabb összefoglalót készítő Gelich Rikárd munkájának irodalomjegyzékében Klapka, Görgei és Rüstow munkái egyaránt szerepelnek; ugyanakkor a csataleírás a magyar fél mozdulatainak ismertetésénél nála is teljes egészében Klapka szövegén alapul, lényegében annak szó szerinti átvétele.⁶⁵ Ugyanígy tett a munkáját 1897-ben, majd lényegében változatlan szöveggel 1929-ben ismét közreadó Breit József is, jóllehet, az ő irodalomjegyzékében már Görgey István munkája is szerepelt.⁶⁶ De így járt el a téli és tavaszi hadjárat történetét feldolgozó, a Ludovika Katonai Akadémia hallgatói számára írt tansegédlet vonatkozó fejezetének szerzője – ami már csak azért is érdekes, mert a kötet alcíme „a M. kir. Hadtörténelmi Levéltár forrásanyagának” feldolgozását ígéri.⁶⁷ Végül ugyanezt mondhatjuk el a modern összefoglalókról – ki nem véve innen a magam munkáit sem.⁶⁸ Üdítő kivétel a centenáris osztrák összefoglaló vonatkozó fejezete, amely Görgei emlékiratát vette alapul a jobbszárny harcának leírásánál.⁶⁹

Mire mutat mindez? Legfőképpen arra, hogy minő igazságot rejt az a mondás, amely egy időben a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztőségének bejárata felett díszelgett: „A történelem nem ismétli önmagát, csak a történészek ismétlik egymást.” – Hol jól, hol rosszul.

---

⁶² Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. Pest, 1862. I. köt. 136–141. o.

⁶³ *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 1. kiadás. II. köt. Genf, 1865. 458–461. o.

⁶⁴ *Szeremlei Samu*: Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről. I–II. köt. Pest, 1868. 128–129. o. Csupán általánosságban foglalja össze a csata történetét a szemtanú, Assermann Ferenc. *Assermann Ferenc*: Görgei. Viszhangok a cáfolatokra. Pest, 1868. 37–40. o. Asbóth emlékiratainak vonatkozó részét így kommentálja: „vagy sok sajtóhiba van emlékirataiban, – vagy én nem értem a szerzőt, – vagy pedig a szerző nem bír még csak távolról tájékozással sem a komáromi térről és csatáról.”

⁶⁵ *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harcra 1848–49-ben. Budapest, é. n. I. köt. 6. o.; III. köt. 270–274. o.

⁶⁶ *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. 2. kiadás. Budapest, 1930. I. köt. V. o.; II. köt. 107–114. o.

⁶⁷ A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története. Budapest, 1925. 241–243. o. A vonatkozó fejezetet *Walla Ferenc* alezredes írta.

⁶⁸ *Bona Gábor*: Szabadságharc 1848–49-ben. In: Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptai Ervin*. Szerk. *Borus József*. Budapest, 1985. I. köt. 516. o.; *Kecskés László*: Komárom, az erődök városa. Budapest, 1986. 186–189. o.; *Bona Gábor*: A tavaszi hadjárat (1849. március–május). In: A szabadságharc katonai története. Szerk. *Bona Gábor*. Budapest, 1998. 219–220. o.; *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 292–294. o.; *Hermann Róbert*: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. (Nagy Csata.) Budapest, 2004. 248–250. o.

⁶⁹ *Rudolf Kiszling*: Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848–1849. Mit Beiträgen von *Maximilian Ehml*, *G. Hubka* und *Eduard Steinitz*. Bd. II. Wien, 1948. 82–83. o. A vonatkozó fejezetet *Eduard Steinitz* írta.

A magyar hadsereg az 1849. április 26-i komáromi csatában (rekonstrukció)⁷⁰

Balszárny
Klapka György vezérőrnagy

I. hadtest

gysz.	lsz.	Alakulat	Parancsnok	Ember	Ló		Löveg
					nyerges	fogatos	
		1. hadosztály	–				
		1. dandár	Dipold Antal alezredes				
6		6. honvédszászlóalj	Dipold Antal alezredes	782			
6		26. honvédszászlóalj	Beöthy György őrnagy	668			
6		52. honvédszászlóalj	Szász Mihály őrnagy	645			
		6. hatfontos lovasüteg	Zerdahelyi Ince százados	160		120	8
18		<i>összesen</i>		2255		120	8
		2. dandár	Bobich János alezredes				
6		28. honvédszászlóalj	Huszóczy Dénes őrnagy	820			
6		44. honvédszászlóalj	Peter Driquet őrnagy	930			
6		47. honvédszászlóalj	Inkey Kázmér őrnagy	840			
		1. hatfontos lovasüteg	Voigt Károly főhadnagy	64		107	8
18		<i>összesen</i>		2654		107	8
36		Hadosztály összesen		4909		227	16
		2. hadosztály tüzérsége					
		Fél tizenkétfontos üteg ⁷¹	Barla Károly főhadnagy	87		60	4
		4. hatfontos gyalogüteg ⁷²	Teofil Lapinski főhadnagy	74		108	8
		<i>Összesen</i>		161		168	12
		Lovasdandár⁷³	Dessewffy Arisztid ezredes				
36		Összesen		5070		395	28
		A jobbszárnyra átvé- nyelve egy félüteg	?	–?		–?	–4
		Teljes összeg		5070–?		395–?	24

Lovasság
Nagysándor József vezérőrnagy

I. hadtest

gysz.	lsz.	Alakulat	Parancsnok	Ember	Ló		Löveg
					nyerges	fogatos	
	4	8. (Coburg) huszárezred ezre- desi és 1. őrnagy osztálya ⁷⁴	Berzsek József alezredes	442	442		

⁷⁰ A rekonstrukció alapjául az I. és III. hadtest csapatai esetében a fősereg 1849. április 22-i hadrendjét használtuk, közli: Hermann 1999. 297–299. o. Megjegyzendő, hogy ebben a harcrendben az I. hadtest Bobich-, Zákó- és Dessewffy-dandárainak létszámkimutatása megegyezik a hadtest 1849. április 9-én Csomádon kelt harcrendjének adataival. HL 1848–49. 20/537. A létszámokból tehát levonandók az április 19-i nagysallói ütközet (ismeretlen, de nem jelentéktelen) veszteségei.

⁷¹ A 3. Sulcz-dandárból.

⁷² A 4. Zákó-dandárból.

⁷³ Az ütközet kezdetén a 8. huszárezred négy százada is itt volt.

III. hadtest

gysz.	lsz.	Alakulat	Parancsnok	Ember	Ló		Löveg
					nyerges	fogatos	
	4	2. (Hannover) huszárezred	Pikéty Gusztáv ezredes	400	400		
	3	3. (Ferdinand d'Este) huszárezred	Kászonyi József ezredes	352	352		
	1	Lengyel dzsidások	Władysław Poninski százados	82	82		
		3. hatfontos lovas ütég	Németh Ignác főhadnagy	123		96	6
	8	<i>Összesen</i>		957	834	96	6
	12	Lovasság összesen		1399	1276	96	6

Hadközép (centrum)

Damjanich János vezérőrnagy

I. Hadtest

gysz.	lsz.	Alakulat	Parancsnok	Ember
		2. hadosztály	Kazinczy Lajos alezredes	
		3. dandár	Sulcz Bódog alezredes	
4		19. honvédszászlóalj	Nyeregjártó János őrnagy	226
2		utászok	Sebes Emil százados	206
6		<i>összesen</i>		432
		4. dandár	Zákó István alezredes	
6		34. honvédszászlóalj	Zákó István alezredes	790
6		<i>Összesen</i>		790
12		Hadosztály összesen		1222

III. hadtest

gysz.	lsz.	Alakulat	Parancsnok	Ember	Ló		Löveg
					nyerges	fogatos	
		1. hadosztály	Knezić Károly ezredes				
		1. dandár	Kiss Pál ezredes				
6		9. honvédszászlóalj	Sándor Kálmán százados	738			
4		34. (Porosz herceg) gyalogezred 1. zászlóalja	Albrich Károly őrnagy	401			
6		34. (Porosz herceg) gyalogezred 3. zászlóalja	Piotr Podoski őrnagy	636			
		5. lovasütég	Csány Márton főhadnagy	153		117	8
16		<i>összesen</i>		1928		117	8
		2. dandár	Kökényesi Szaniszló alezredes				
6		52. (Ferenc Károly) gyalogezred 3. zászlóalja	Deszputh Sándor százados	795			

⁷⁴ Az Ószöny elleni támadás idején még a balszárnyon volt.

gysz.	lsz.	Alakulat	Parancsnok	Ember	Ló		Löveg
					nyerges	fogatos	
6		65. honvédszászlóalj	Lehotzky János százados	837			
1		selmeci vadászok	Festetich Oszkár százados	93			
4		utászok	Pották Lajos százados	376			
		Fél rakéta üteg	Josef Gail hadnagy	36		12	2
17		<i>összesen</i>		2137		12	2
33		Hadosztály összesen		4065		129	10
		2. hadosztály	Józef Wysocki ezredes				
		3. dandár	Czillich Ede alezredes				
6		60. (Wasa) gyalogezred 3. zászlóalja	Turner Gusztáv százados	701			
6		42. honvédszászlóalj	Szabó József százados	649			
6		lengyel légió	Ignacy Czernik százados	510			
		4. hatfontos gyalogüteg	Tomas Philippowsky százados	151		108	8
18		<i>összesen</i>		2011		108	8
		4. dandár	Leiningen-Westerburg Károly alezredes				
6		3. honvédszászlóalj	Földváry Károly alezredes	865			
6		19. (Schwarzenberg) gyalogezred 3. zászlóalja	Wunder Mihály százados	651			
		7. hatfontos gyalogüteg	Markó István százados	118		73	6
12		<i>összesen</i>		1634		73	6
30		Hadosztály összesen		3645		181	14
63	15	Az egész összesen		7710		310	24

VIII. hadtest különítménye⁷⁵

Guyon Richárd vezérőrnagy

gysz.	lsz.	Alakulat	Parancsnok	Ember
6		57. honvédszászlóalj	Greskovits Sándor őrnagy	1208
6		64. honvédszászlóalj	Ruttkay István őrnagy	1022
12		<i>Különítmény összesen</i>		2230

⁷⁵ A komáromi várőrség csapatairól 1849. január 31. és május 19. között nem rendelkezünk olyan kimutattással, amely a létszámokat is feltüntetné. Így a magasabb, 1849. januári létszámokat tüntettük fel, hozzátéve, hogy 1.) ez a létszám a téli harcok folyamán valószínűleg csökkent 2.) maga Guyon vezérőrnagy 1849. április 28-án összesen 10 000 főre, ezen belül 1000 betegre tette a várőrség létszámát. A január 31-i létszámot lásd: MOL R 89. A Komáromi várra vonatkozó iratok. 6. tétel. Tábori orvosi jelentések. Guyon jelentését közli Sajtó kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Böhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta: *Csikány Tamás*. Budapest, 1998. 125–126. o. A várőrség utólagos kimutatása 9000 főre teszi az őrséget. MOL Görgey-lt. b/47. fasc. *Thaly* 1850 34–35. o. 10 650 főt és 32 tábori löveget említ. *Klapka* 1851. I. 361. o. 9000 főre, 2 tábori üteget (12–16 löveg) és 260 nehézlövegre becsüli a védősereget.

Jobbszárny
Görgei Artúr vezérőrnagy

I. hadtest

gysz.	lsz.	Alakulat	Parancsnok	Ember	Ló		Löveg
					nyerges	fogatos	
		3. dandár	Sulcz Bódog alezre- des				
6		17. honvédszászlóalj	Sulcz Bódog alezredes	844			
6		39. gyalogezred 3. zászlóalja	Pálóczy László százados	580			
		Fél 1. tizenkétfontos üteg	?	87		60	4
		<i>Összesen</i>		1511		60	4
		Lovasság					
	8	1. (Császár) huszárezred	Mesterházy István ezredes	840	840		
	½	Ismeretlen huszárezred		?	?		
		Ismeretlen félüteg az I. hadtestből (?)		?		?	3–4
12	8 ½	Összesen		2351+?	840+?	60+?	7–8

VIII. hadtest különítménye
Kun Géza őrnagy

<i>gysz.</i>	<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Ember</i>
6	70. honvédszászlóalj	Kun Géza őrnagy	1045 ⁷⁶
6	71. honvédszászlóalj	Zichy Ottó őrnagy	974 ⁷⁷
12	<i>Összesen</i>		2019

Ismeretlen diszlokációjú alakulatok⁷⁸

<i>lsz.</i>	<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>
	I. hadtest lovassága			
2	13. (Hunyadi) huszárezred	Bobory Kálmán őrnagy	212	212
2	14. (Lehel) huszárezred	Pálffy Károly százados	168	168
4	<i>Összesen</i>		380	380
	III. hadtest lovassága			
4	2. (Hannover) huszárezred	?	400	400
1	3. (Ferdinand d'Este) huszárezred	?	117	117
7	<i>Összesen</i>		517	517
11 ⁷⁹	Teljes összeg		897	897

⁷⁶ A zászlóalj létszámára lásd Kosztolányi Móric alezredes 1849. február 4-i hadtestparancsát. A 64. honvédszászlóalj parancskönyve, 1849. január 1. – 1849. június 14. (Másolata birtokomban.)

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ A csatában bevetett két hadtest állományába tartoztak, de jelenlétük a csatatéren nem igazolható. Ezek közül kerülhetett ki az a fél század huszár is, akik a Görgei vezette jobbszárnyhoz tartoztak.

⁷⁹ Valójában csak tíz és fél lovasszázad, hiszen fél század, ismeretlen ezredhez tartozó huszár a jobbszárnyon volt.

Összesítés

gysz.	lsz.	Alakulat	Parancsnok	Ember	Ló		Löveg
					nyerges	fogatos	
36		Balszárnny	Klapka György vezérőrnagy	5070-?		395-?	24
	12	Lovasság	Nagysándor József vezérőrnagy	1399	1276	96	6
75		Hadközép (Centrum)	Damjanich János vezérőrnagy	11162		310	24
24	8 ½	Jobbszárnny	Görgei Artúr vezérőrnagy	4370+?	840+?	60	8
		Összesen		22001+?	2116	861	62
	10 ½	Ismeretlen diszlokációjú alakulatok		897-?	897-?		
135	31	Teljes összeg		22898	3013	861	62

A komáromi csata magyar sebesültjeinek alakulat szerinti megoszlása⁸⁰

Alakulat	sebesült
17. honvédszászlóalj	8
34. honvédszászlóalj	5
19. honvédszászlóalj	4
44. honvédszászlóalj	2
47. honvédszászlóalj	20
54. honvédszászlóalj	2
57. honvédszászlóalj	1
65. honvédszászlóalj	4
70. honvédszászlóalj	10
71. honvédszászlóalj	4
34. (Porosz herceg) gyalogezred 1. és 2. zászlóalja	7
39. (Dom Miguel) gyalogezred 3. zászlóalja	2
tiroli vadász	1
tüzér	11
szekerész	3
1. (Császár) huszárezred	3
2. (Hannover) huszárezred	19
3. (Ferdinand d'Este) huszárezred	8
8. (Koburg) huszárezred	3
Lengyel dzsidások	3
Összesen	120

⁸⁰ Lumniczer Sándor dátum nélküli jelentése alapján. HL 1848–49. 24/257.

Rövidítések

- 1848–49. HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai.
- Bátori Schulcz* 1870. *Egervári Ödön*: Bátori Schulcz Bódog emlékiratai az 1848/9-ki szabadságharcból. Pest, 1870.
- Bobik* 1870. *Bobik Gusztáv*: A komáromi éji támadás. In: *Tóth Kálmán* (szerk.): A honvédmeház könyve. Pest, 1870. 91–104. o.
- Böhm – Palotai* 1955. *Böhm Jakab – Palotai István*: Iratok a komáromi várról az 1848–49-es szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1955. 2. sz. 184–202. o.
- Büttner* 1989. „Csata mezejéről írom pár soraim”. Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból. S. a. r. *Pető Vilmos és Öllös László*. Budapest, 1989.
- Görgey Artúr* 1988. II. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás*. (Pro Memoria.) II. köt. Budapest, 1988.
- Görgey István* 1888. II. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. II. köt. Budapest, 1888.
- Hermann* 1999. *Hermann Róbert*: Egy „végzetes” döntés születése. Magyar haditervek Gödöllőtől Komáromig 1849. április 7–29. *Századok*, 133. (1999.) 2. sz. 253–312. o.
- Hermann* 2001. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. (Millenniumi Magyar Történelem.) Budapest, 2001.
- HL Hadtörténelmi Levéltár
- Karsa* 1993. *Karsa Ferenc*: Szabadságharcos napló. „A körültem és velem 1848. és 1849. évben történt események”. S. a. r. *Bona Gábor*. Budapest, 1993.
- Klapka* 1851. I. k. *Georg Klapka*: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. I. köt. Leipzig, 1851.
- Klapka* 1986. *Klapka György*: Emlékeimből. S. a. r. *Katona Tamás*. (Magyar Századok.) Budapest, 1986.
- Krivácsy* 1881. *Krivácsy József*: Görgey és Klapka vagy az 1848/9-ki önvédelmi harc. Budapest, 1881.
- Lapinski* 1850. *Theophil Lapinski*: Der Feldzug des ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849. Hamburg, 1850.
- MOL Magyar Országos Levéltár
- Prágay* 1850. *Johann Prágay*: The Hungarian Revolution. Outlines of the Prominent Circumstances attending the Hungarian Struggle for Freedom together with Brief Biographical Sketches of the Leading Statesmen and Generals who took Part in it. New York–London, 1850.
- Strack* 1858. *Johann Strack*: Beitrag zur Geschichte des Winterfeldzuges in Ungarn von 1848 und 49. Wien, 1858.

- Rényi* 1884. *Rényi Rezső*: A 64-ik honvédszászlóalj. *Hazánk*, szerk.: Abafi Lajos. I. köt. Budapest, 1884.
- Sz[abó] Gy[örgy]* 1875. *Sz[abó] Gy[örgy]*: Egy Honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben. Budapest, 1875.
- Szalkay emlékirata Szenttamástól Világosig. Szalkay Gergely emlékirata 1848–1849-ről és a 6. honvédszászlóalj történetéről. Szerk.: *Székelyné Kőrösi Ilona*. (Kecskemétiak a szabadságharcban I.) Kecskemét, 1998.
- Thaly* 1852. *Sigismund Thaly*: The Fortress of Komárom (Comorn) during the War of Independence in Hungary in 1848–1849. Translated by *William Rushton*. With a Plan of the Fortress. London, 1852.
- Von der Revolution Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von *Róbert Hermann, Thomas Klečečka, Elisabeth Gmoser* und *Ferenc Lenkefi*. Herausgegeben von *Christoph Tepperberg* und *Jolán Szijj*. Wien–Budapest, 2005.